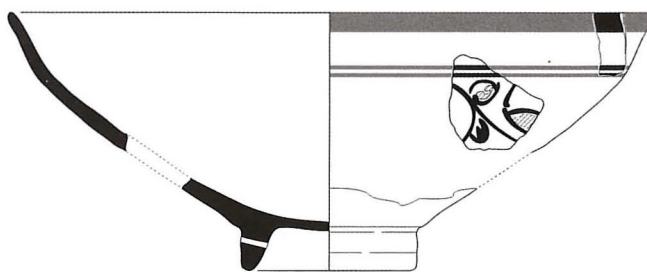
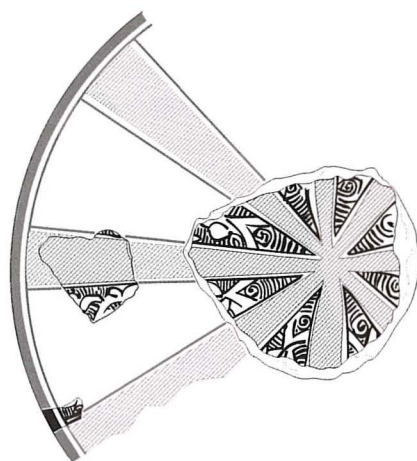

QULAYRA

MUSEU D'HISTÒRIA I ARQUEOLOGIA DE CULLERA

QULAYRA Revista d'Arqueologia i Estudis Històrics és una publicació anual de divulgació científica d'estudis arqueològics i històrics de Cullera i de la comarca de la Ribera. Manté intercanvis amb publicacions semblants amb la finalitat d'incrementar els fons bibliogràfics del Museu d'Història i Arqueologia de Cullera.

Col·laboren:

Correspondència i intercanvis

MUSEU D'HISTÒRIA I ARQUEOLOGIA

C/ Cervantes, 1.

46400 CULLERA

Telf: 96 173 26 43

Fax: 96 173 07 52

A/e: sam@museucullera.com

© de l'edició: Ajuntament de Cullera
Regidoria de Patrimoni Històric
Museu d'Història i Arqueologia

© dels textos: els autors

Coordina l'edició:
Miquel Rosselló i Mesquida

Disseny, maquetació
Dolors Royo i Gil per a Digital Gràfic.

Impressió:
Digital Gràfic. 961710317
www.digitalgrafic.net
c-e: info@digitalgrafic.net

ISSN: 1699-3527
Dipòsit legal: V-1205-2005

ÍNDIX

Pàg.

LES PINTURES RUPESTRES DE L'ABRIC LAMBERT (CULLERA, RIBERA BAIXA) J. M. Monraval Sapiña, E. Ripollés Alegre.....	9
L'HÈRCULES DE LA PUNTA DE L'ILLA (CULLERA, RIBERA BAIXA) Ferran Arasa i Gil.....	23
UN ESTABLIMENT DE PRODUCCIÓ DE SALADURES DELS SS. V-VI DC. EN CULLERA (VALÈNCIA) Miquel Rosselló Mesquida	33
NUEVOS DATOS SOBRE URBANISMO ISLÁMICO Y BAJOMEDIEVAL DE CULLERA Fernando Cotino, Sílvia Martínez, Miquel Rosselló	55
CERÀMICA MEDIEVAL D'UN POU DEL C/ COMTE DE TRÉNOR (VALÈNCIA): APORTACIONS AL PANORAMA CERÀMIC TRECENTISTA A LA CIUTAT DE VALÈNCIA Miquel Rosselló, Josep Vicent Lerma	87
EL CASTELL DE CULLERA A TRAVÉS DELS MEMORIALS DE L'ANY 1537 Salvador Vercher Lletí	107
IMPORTÀNCIA DELS CONJUNTS CERÀMICS DE CARRER A CULLERA. ÚLTIM CONJUNT DIPOSITAT AL MUSEU: SANT FRANCESC D'ASSÍS I SANT ANTONI ABAT Sílvia Martínez Bou, J. Magdalena Monraval Sapiña	123
CULLERA. LA DEFENSA D'UN POBLE Àngela Muñoz, Marta Mínguez, Victoria Rico.....	133
ACTIVITATS DEL MUSEU I SERVEI ARQUEOLÒGIC DURANT EL PASSAT ANY 2004 Lorena Porca Castelló, Miquel Rosselló Mesquida.....	149

L'HÈRCULES DE LA PUNTA DE L'ILLA (CULLERA, RIBERA BAIXA)

Ferran Arasa i Gil *

Resumen

Presentamos aquí el estudio de una interesante pieza en bronce encontrada en el año 1955 en el yacimiento conocido como La Punta de l'Illa (Cullera). Se trata de una estatuilla de bronce que representa el héroe-dios Hércules y se fecha en los siglos I-II dC.

Resumé

Dans ce travail nous présentons l'étude d'un intéressant pièce trouvée en 1955 au site connu comme La Punta de l'Illa (Cullera). Il s'agit d'une statuette en bronze représentant l'héroï-dieu Hercule et date du I-II siècles dC.

L'any 1955, en la primera campanya d'excavacions del Servei d'Investigació Prehistòrica de la Diputació de València al jaciment de la Punta de l'Illa (*fig. 1*), dirigida per l'aleshores sotsdirector Enric Pla Ballester (*fig. 2*), es va trobar una xicoteta figura de bronze que fins a dates recents es guardava al magatzem del Museu Arqueològic de Cullera i no havia estat estudiada. Atenent l'amable invitació del seu director, Miquel Rosselló, a qui agraisc totes les facilitats que m'ha donat per a la seua elaboració, he preparat aquest estudi d'una peça d'indubtable interès en el camp de la xicoteta estatuària de bronze al País Valencià. Sobre el jaciment -malauradament destruït- que Llobregat (1977: 28) identificà amb un conjunt de caràcter

Fig. 1: Vista de l'Illa de Cullera als anys 50 del segle XX (Foto SIP).

* Departament de Prehistòria i Arqueologia. Universitat de València. Av. Blasco Ibáñez, 28, 46010 València. Ferran.Arasa@uv.es. Tel. 96 386 42 42.

Fig. 2: N'Enric Pla Ballester a les excavacions de l'Illa (Foto SIP).

religiós, es poden veure principalment els treballs de Rosselló (1995a, 1995b, 2000 i en premsa). Chofre (2003) n'ha fet recentment una síntesi.

En el seu diari d'excavacions, Pla (1955) la descriu de la següent manera: "Figurilla de bronze, de unos 65 mm de alta, representando un hombre desnudo, barbado, con corona, y con algo como un manto flotante que se confunde con su brazo izquierdo. Muy oxidada. Falta brazo derecho y pie izquierdo. Encontrada en punto 3" (fig. 3). El punt de la troballa estava situat a l'interior d'una construcció de planta rectangular de 13'50 x 8'75 m, possiblement un edifici cultural com una església o capella que data del segle VI dC. Aparegué concretament en la zona I, habitació 1a i capa 7, situada entre les cotes 1'365 i 1'700 m. En aquesta capa les teules eren quasibé absents, al contrari que en les capes superiors, però hi havia abundants restes de morter amb una cara llisa, possiblement de paret, i morter amb empremtes de canyís, sens dubte de sostre. Juntament amb la figureta, en aquesta capa aparegueren també dues creus de bronze que devien formar part d'un lampadari i una llàntia de sigil·lata africana del tipus Atlante VIII. A la capa inferior, la 8, es van trobar un tresoret d'unes 40 monedes que pot datar-se al final del segle VI dC (Marot i Llorens, 1996), i un ponderal bizantí d'un *solidus*. Segons la cronologia de tots aquests materials sembla clar que el context on es trobà la peça pot datar-se en el segle VI dC i és clarament cristià. Aquesta qüestió resulta del major interès pel caràcter "pagà" de la figureta, i també pel fet que la seua datació és possiblement més de tres segles anterior.

L'estatueta fou donada a conèixer per Aparicio i His (1977: 91) en una primera referència on erròniament se la identificava amb Bacus: "Tanto en el interior de las habitaciones como por los alrededores se encontraron ingentes cantidades de cerámica, así como ánforas, lucernas, tégulas, ampollas, una estatuilla de bronce representando a Baco, cruces de bronce, espátulas, monedas, etc". Posteriorment, el mateix Aparicio i Martínez (1995: 134, fig. 14) tornen a repetir la mateixa referència i n'inclouen una fotografia, la primera i única publicada fins ara.

Es tracta d'una figureta de bronze de fundició massissa, amb una altura de 66 mm i un pes de 50'5 gr (fig. 4). Presenta la superfície deteriorada en part per la corrossió, sense que això comporte la pèrdua dels detalls. Recentment ha estat objecte d'una neteja. Li falten el braç dret i el peu esquerre i presenta dues incisions antigues en el pectoral esquerre i darrere de la cama esquerra a la part alta del panxell. Representa a Hèrcules adult, nu i barbat, en actitud de repòs. El cap està un poc girat cap a la dreta i porta una voluminosa corona; des de la part inferior d'aquesta li cauen dues cintes (*infulae*) pel bescoll fins als muscles; el cabell poblat li surt per davall de la corona i a l'interior d'aquesta es reconeix el pentinat en forma de fines línies ondulades. En el rostre poden distingir-se els trets facials, que denoten un posat seré. Els ulls són grans i tenen forma d'ametla, els arcs superciliars són prominents, el nas està un poc desgastat en la punta i les orelles estan ben representades. Una espessa barba i bigot li tapen parcialment la boca. El coll és gros i curt. El cos és robust però de proporcions armonioses i descansa sobre la cama dreta, deixant l'esquerra un poc flexionada i avançada. La musculatura està marcada de forma naturalista: pectorals, abdominals i plecs inguinals. Els genitals i el pèl púbic estan desgastats. El braç esquerre està separat del cos i doblat i té enrotllada la leontés que penja fins a la cuixa, a la qual està adherida. Amb la mà agafa una clava poc voluminosa que es conserva un poc doblada i trencada i descansa sobre el muscle. El braç dret està amputat un poc per davall del muscle i sembla que devia anar avançat. Els glutis són voluminosos i les cames són fortes i proporcionades, amb el panxell de la cama ben marcat. Els peus van descalços i no conserven espigues de subjecció.

Es tracta d'una representació de l'heroi-déu Hèrcules en una de les actituds convencionals de repòs i amb els

seus atributs característics (Dürnbach, s. u. «Hercules», *DS*, III, 1: 78-128; Sichtermann, s. u. «Eracle», *EAACO*, III: 378-390; Boardman, Palagia i Woodford, s. u. «Herakles», *LIMC*, IV: 728-838). Hèrcules apareix representat adult i barbat, nu i en posició estant, amb la leontés o pell de lleó en el braç esquerre i la *clava* o garrot en posició de repós sobre el muscle esquerre. Es tracta d'una de les representacions més difoses de l'heroi-déu en el seu aspecte d'*invictus*, on la mà dreta pot figurar oberta en actitud de salutació (*dexiomenos*) o amb

En l'Hèrcules romà coexisteixen dues dimensions: una, la del mite i de la iconografia, dominada per la component grega; l'altra, del culte i la devoció popular, majoritàriament lligada a l'Hèrcules itàlic. Aquesta bipolaritat és un tret fonamental de la personalitat hercúlia que s'expressa en la doble naturalesa d'heroi (i home) i déu. L'Hèrcules protector de la casa i dels seus habitants pot ser considerat una sort de banalització de la personalitat i de les funcions hercúlies. A nivell popular l'activitat de l'heroi-déu s'adequava a les exigències de la vida quotidiana. En aquesta dimensió Hèrcules esdevenia el defensor dels ésser humans front al mal en totes les seues expressions (Coralini, 2001: 20-21). Conseqüentment amb el caràcter popular del seu culte, la figura d'Hèrcules apareix freqüentment representada en l'art romà (Ritter, 1995). Possiblement les representacions més nombroses són les xicotetes figures en bronze, com es pot veure per exemple a la Gàl·lia, on se'n coneixen un total de 659 estatuetes (Moitrioux, 2002: 33). Entre els diferents tipus existents, les pertanyents al mateix que la de Cullera -amb xicotetes variants- són relativament freqüents, com podem veure entre les aplegades al LIMC (IV: n° 797-809 i 814-831), procedents de diferents països i col·leccions. A la Gàl·lia, entre les 206 figuretes analitzades, el tipus més freqüent és l'Hèrcules combatent (116), mentre que els de l'heroi en repòs (22) o caminant (16) són minoritaris. Del segon tipus, només hi ha sis exemplars on l'heroi apareix revestit de la pell de lleó i un on porta la calva amb l'esquerra (Moitrioux, 2002: 61-62).

Al País Valencià coneixem tres representacions més d'Hèrcules, la més antiga de les quals és l'Hèrcules *dexiomenos* del depòsit votiu de Sagunt, que fa 20'2 cm d'altura i es data cap al 100 aC (Blech, 1989: 77-81, n° 11, Abb. 25-26). De factura grollera i obra d'un taller local, presenta una desproporció en la longitud dels braços, apareix nu i imberbe, va coronat d'heura, porta la leontés penjant del braç esquerre, en la mà del qual devia portar la clava que falta, i allarga el dret amb la mà oberta. La de la Jana (el Baix Maestrat) té 16 d'altura, pertany a una col·lecció particular i només es coneix per fotografies (Oliver, 1996). L'heroi apareix nu, barbat, amb la cama esquerra avançada, la leontés sembla nugada al coll i li penja per l'esquena i el muscle esquerre, el braç esquerre el té lleugerament avançat amb la mà oberta i amb el dret, trencat i incomplet, subjectava la clava possiblement en

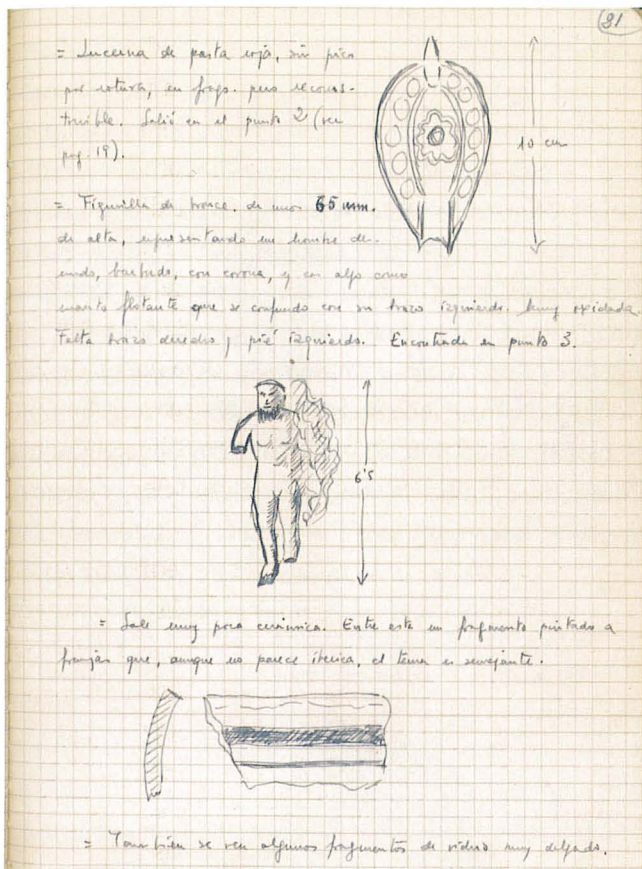

Fig. 3: Diari d'excavacions d'Enric Pla on apareix representada la troballa de l'Hèrcules (Foto SIP).

una pàtera o un *scyphus* o copa (*libans*). En la tradició dels estudis iconogràfics, l'Hèrcules amb un *scyphus* es diferencia de quan porta una pàtera i es coneix com *bibax* (Coralini, 2001: 59-60). Aquest tipus -on es veu encara la tradició escultòrica grega representada per Lissip- és el més freqüentment representat (Boucher, 1976: 145), i sembla que el bronze de la Punta de l'Illa pertany també a aquesta fórmula iconogràfica. Els dos atributs reconeixibles, la leontés i la *clava*, permeten la seua inqüestionable identificació. El segon és el símbol herculi de major evidència i eficàcia, associat a les seues empreses (els treballs d'Hèrcules), i exerceix una clara funció apotropaica (protectora).

actitud amenaçadora; es tracta d'una representació de l'Hèrcules *promachos* (combatent) amb una indubtable funció apotropaica.

La figura de Bunyol fou trobada al port de Las Cabrillas en el curs de les obres per a la construcció de la carretera de Madrid (Cortines, 1827). La documentació referent a la troballa ha estat donada a conèixer recentment per Cebrián (2002: 277-278, fig. 85; Cebrián, a Bonet *et alii*, 2003: 30-31). Pla (*s. u.* "Buñol", GERV, 2: 245) assenyalava que pot considerar-se perdut. En el manuscrit original, Cortines diu d'aquesta figura que és "del tamaño de 4 pulgadas y 9 líneas" i representa Hèrcules "de pie, con la piel de Leon, la cual le cubre la cabeza sirviendole de casco la parte de la cabeza de la piel; las garras delanteras le pasan sobre los hombros á unírsele al pecho, y lo demas cae por la espalda y vá á enrollarse con una vuelta en el brazo izquierdo y por entre la clava que tiene en aquella mano apoyada al hombro, y luego cae hacia el pie de aquel lado, distinguiendose bien las garras de atrás y la cola. En la mano derecha tien empuñada uno como especie de cuerno, cuya punta mira hacia dentro. De las plantas de los pies salen unas pequeñas espigas que manifiestan encajaban en dos agujeros correspondientes de lo

que le servía de pedestal, (...)". El dibuix, sens dubte idealitzat, correspon a aquesta descripció, tot i que alguns detalls no s'hi distingeixen bé. Es tracta del mateix tipus que el de Cullera, però amb la diferència que aquest té el cap cobert pel cap de la leontés i la clava descansa en terra.

Oria (1996: 212-220, B.1-B.14, lám. XV-XVIII) ha reunit els exemplars trobats a la península Ibèrica, un total de 14 figures entre les quals hi ha algunes desaparegudes i altres de procedència desconeguda. Del País Valencià només inclou la de Sagunt. Cap d'aquestes figures és del tipus exacte de la de Cullera. La més pròxima és una figura de Pinos Puente (Granada) conservada al Museu Arqueològic Nacional, de 114 mm d'altura, que representa a l'heroi adult i barbat, amb la leontés al braç esquerre i la clava sobre el muscle, i el braç dret allargat amb un gran esquif que necessita un suport fins al muscle; l'escassa qualitat tècnica i estilística fa pensar en la seua dubtosa autenticitat. Una altra figureta de l'antiga col·lecció Helguera conservada també al Museu Arqueològic Nacional, de 85 mm d'altura conservada, representa a l'heroi jove i imberbe, amb la leontés al braç esquerre, la clava descansant sobre el mateix muscle i el braç

Fig. 4: Vista anterior i posterior de l'Hèrcules de l'Illa de Cullera.

lleugerament avançat amb un objecte, tal vegada una copa. La resta presenta una iconografia variada, com és habitual en aquest tipus de figuretes, on és freqüent trobar l'heroi en actitud de repòs descansant sobre la clava recolzada en terra. Un exemplar trobat a Ceuta, de 7'2 cm i caràcter més groller, manté també aquesta actitud convencional (Boube-Piccot 1969: 322, Pl. 248, 2).

Al Marroc, una figura de *Volubilis* de 8 cm d'alçària respon a l'esquema clàssic descrit, amb la pell de lleó penjant del braç esquerre i la clava sobre el muscle (Boube-Piccot, 1969: 213, Pl. 160). A Bèlgica hi ha un exemplar de 8'4 cm que presenta un esquema compositiu prou semblant, tot i que l'heroi apareix imberbe (Faider-Feytmans, 1979: 78, n° 67, Pl. 43). De Suïssa destaca l'Hèrcules de Kaiseraugst, de 8'3 cm d'altura i 108 gr de pes, tot i que la leontés està separada (Kaufmann-Heinimann (1994: 29-30, n° 26, Taf. 27-28). També a Alemanya es coneixen exemplars d'aquest tipus, encara que de caràcter més groller, a Trier (Menzel, 1966: 26-28, n° 56-58, Taf. 26-27) i Bonn (Menzel, 1986: 25-32, n° 55-71, Taf. 27-37). A Àustria podem destacar l'exemplar de Carnutum, de 8'8 cm d'altura, en no molt bon estat de conservació (Fleischer, 1967: 123-124, n° 159, Taf. 88).

Aquestes figuretes eren corrents a l'Alt Imperi i estaven situades normalment sobre petits pedestals de bronze. Podien ser exvots, ofrenes a algun santuari, objectes privats per al culte o fins i tot podien tindre un caràcter ornamental, sense que pugua establir-se sempre una clara diferència entre les funcions cultural i decorativa. En l'àmbit domèstic aquestes figuretes solien estar situades en una capelleta domèstica o larari on se'ls retrià culte, com es pot veure en el ampli conjunt de *lararia* de Pompeia (Boyce, 1937). Un altre conjunt de capelles domèstiques és el de la ciutat suïssa d'*Augusta Raurica*, l'actual Augst, rigorosament estudiat per Kaufmann-Heinimann (1998), on a més dels Lars les divinitats més freqüentment representades són Júpiter, Mercuri, Minerva i Hèrcules. A la regió del Vesubi es coneixen un total de 17 exemplars de xicotets bronzes de l'heroi-déu (Coralini, 2001: 36). A la península Ibèrica, aquest tipus d'estructures ha estat identificat en comptats casos, com ara el de la vil·la de Vilauba (Girona), una habitació de 5x3,4 m on es trobaren les figuretes d'un Lar, Mercuri i Fortuna sobre els seus respectius pedestals (Castanyer i Tremoleda, 1999: 105-110). Al País Valencià, l'únic cas documentat

fins al moment és el de la recentment excavada vil·la de L'Ènova, on no aparegué cap figureta de bronze. D'altra banda, les fonts literàries recorden el costum de conservar a casa, generalment en els ambients més reservats com les habitacions (*cubicula*), xicotetes imatges en bronze o argent de les divinitats protectores del propietari (*dominus*) i de la seua família. En el cas de l'Hèrcules de Cullera, la funció cultural s'ha de plantejar a nivell hipotètic, ja que desconexem el context original de la troballa. Pel que fa a l'aspecte tècnic, majoritàriament estaven foses en bronze i normalment eren massisses, tot i que no falten algunes foses en tou. Els exemplars de metalls preciosos que han arribat fins al present són molt escassos.

Aquestes petites representacions de divinitats en bronze no són especialment freqüents al País Valencià (Abad, 1985: 366). Els primers exemplars són del període tardorepublicà i poden datar-se cap al 100 aC. El més septentrional és el Mercuri de Traiguera, trobat a primeries del segle XX en les proximitats de la via Augusta (Arasa, 2001: 132, 245). El més ampli és el conjunt de Sagunt, format per 13 figuretes trobades en les excavacions de principis del segle XX en un xicotet temple situat en l'àmbit del fòrum (Blech, 1989), entre les quals hi ha representacions –a més a més de l'Hèrcules ja esmentat– de Bacus, dos sàtirs i una figura femenina vestida amb peplos que mostren uns usos religiosos d'indubtable tradició itàlica. Oria (1996, 132 y 219-220, B-14) ha destacat el caràcter bàquic d'aquest conjunt, del qual Hèrcules no és aliè. Ja del període imperial, les més freqüents són les representacions de Mercuri, de les quals coneixem les de Xilxes (Mesado, 1971; Arasa, 1995: 677-679 i 811, fig. 309-310); el de Sagunt de la col·lecció de Caballero Infante (Chabret, 1888: II, 230, fig. 44); el procedent d'aquesta mateixa població conservat al Museu Nacional de Copenhague (Salskov, 1995); el de l'antiga col·lecció Rojas, procedent possiblement de València i conservat al Museu de Prehistòria de València (Jiménez, a Bonet *et alii*, 2003: 206); i els del Tossal de Manises d'Alacant (Valcárcel, 1780: 60-61), l'Alcúdia d'Elx (García y Bellido, 1949: 88, n° 70, lám. 63) i Guardamar (Abad, 1985: 308). Altres representacions de divinitats són la Venus de Sagunt conservada a la Real Academia de la Historia (Cebrián, a Bonet *et alii*, 2003: 32 i 34), un dansant de València (Albiach i Marín, a Ribera, 1998: 50), el Poseidó de Dénia (García y Bellido, 1949: 80-81, n° 62, lám. 57) i

una Minerva i una Victòria de l'Alcúdia d'Elx (Ramos, 1975: 195).

Les mostres del culte a Hèrcules al País Valencià són freqüents, com succeix en la major part dels territoris de l'antiga Hispània. En el camp de l'epigrafia, les dedicatòries a l'heroi són les més freqüents després de les de Júpiter i Mart (Oria, 1989). Es tracta d'expressions de caràcter artístic, com un paviment mosaic, i de quatre textos epigràfics -les evidències més nombroses- que han estat reunides per Oria (1996). A més de les figuretes comentades, de les quals aquesta autora només inclou la de Sagunt, coneixem les inscripcions de València conservada al Museu de Belles Arts de València, de la segona meitat del segle I dC, on els dedicants donen una escultura de l'heroi, el seu pedestal, un altar i uns bancs, possiblement per a un temple o una edícula (Corell, 1997: 60-62, nº 5 = CIL II²/14, 5); Montaverner (Corell, 1994: 116-117, nº 71), possiblement un element arquitectònic d'un mausoleu o santuari consagrat a l'heroi en el segle II dC; Alfarb (Corell, 1997: 237-238, nº 125 = CIL II²/14, 99), una dedicatòria a Hèrcules invicte del segle I dC; i Elx (Corell, 1999: 51-52, nº 2), una dedicatòria a l'heroi costejada per un sevir augustal en qualitat de protector de l'emperador que data del segle I dC; i el mosaic de Lliria amb la representació dels treballs de l'heroi (Balil, 1978). Les escultures d'Elx que Oria inclou en el repertori d'escultures d'Hèrcules corresponen en realitat a sengles representacions d'Eros-Hypnos amb els atributs d'Hèrcules, és a dir, la clava i la pell de lleó (García y Bellido, 1949: 112-113, nº 111-112, lám. 87-88; Noguera y Hernández Carrión, 1993: 32-33, nº 5, lám. 11).

Per les seues característiques aquesta figureta pot datar-se de manera aproximada entre els segles I-II

ABREVIATURES

DS = DAREMBERG, C., SAGLIO, E. i POTTIER, E. (1877-1919): *Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines*, Paris.

EAACO = *Enciclopedia dell'Arte Antica, Classica e Orientale* (1958 ss), Roma.

CIL II²/14 = Alföldy, Mayer i Stylow eds. (1995).

GERV = Gran Enciclopedia de la Región Valenciana, Valencia (1973).

dC, període al qual pertanyen la majoria d'aquestes representacions religioses i oramentals de caràcter domèstic. La seua presència en un edifici de culte cristià que data del segle VI dC pot obeir a diverses raons, però cal destacar d'entrada la important diferència cronològica que separa la peça del context on es trobà i el seu caràcter "pagà" en relació amb l'ambient cristià que denoten les troballes que l'acompanyaven. Donat que a la Punta de l'Illa sembla que no hi ha una ocupació d'època altimperial, la figureta deu procedir d'algun altre jaciment pròxim, tal vegada de la mateixa Cullera o alguna vil·la de les rodalies. Degué ser recuperada com una "curiositat" per algun membre de la comunitat que la conservà fins a l'abandonament o destrucció del monestir. No sembla probable que fos recuperada amb la finalitat de reaprofitar el metall perquè no s'ha trobat evidència d'activitat metal·lúrgica al jaciment, tot i que no puga descartar-se un atresorament pel seu valor intrínsec destinat a la venda en el mercat de peces de bronze amb la finalitat de fondre-la en un altre lloc. D'altra banda, el seu caràcter "pagà" devia ser evident per al seu posseïdor, perquè no pareix raonable pensar en una assimilació religiosa donada la iconografia de l'heroi, de manera que pot suposar-se una clara intencionalitat en la seua replega, sense que puga arribar a considerar-se una veritable mostra de col·leccionisme. Tal vegada un cas similar siga el del *simpulum* de plata trobat l'any 1861 al far de Cullera i conservat al Museu del Petit Palais de Paris que estudià Chofre (1995), que es data en la segona meitat del segle III dC i representa diverses escenes de la vida amorosa de Júpiter, per a la qual s'ha assenyalat la possible existència d'un lloc de culte pagà a l'Illa.

LIMC = *Lexicon Iconographicum Mithologiae Classicae* (1981 ss), Zürich-München.

RE = WISSOWA, G., KROLL, W. i MITTELHAUS, K. (1883 ss): *Pauly's Real-Encyclopädie der Klassischen Altertumswissenschaft*, Stuttgart.

GLOSSARIO

Clava: maza que portaba Hércules y que es uno de sus principales atributos.

Lararium: pequeña capilla doméstica donde se rendía culto a las divinidades del hogar.

Leontés: piel de león que portaba Hércules y que es uno de sus principales atributos.

Infula: cinta que ciñe la cabeza y cuelga por sus extremos sobre los hombros.

BIBLIOGRAFIA

AAVV, 1990: *Los bronceos romanos en España*, Madrid.

ABAD CASAL, L., 1985: "Arqueología romana del País Valenciano: panorama y perspectivas", *I Jornadas de Arqueología de la Universidad de Alicante*, Alicante, pp. 337-382.

ALFÖLDY, G., MAYER, M. i STYLOW, A. U. eds., 1995: *Corpus inscriptionum latinarum II: Inscriptiones Hispaniae latinae. Editio altera. Pars XIV: Conventus Tarraconensis. Fasciculus primus: pars meridionalis Conventus Tarraconensis (CIL II²/14), fasc. 1*, Berlin.

APARICIO, J. i HIS, A., 1977: *Las raíces de Cullera: Prehistoria y Protohistoria. El Museo Arqueológico*, Departamento de Historia Antigua, Serie Arqueológica, 3, Universidad de Valencia, Valencia.

APARICIO, J. i MARTÍNEZ, J. S., 1995: "Orígenes de Cullera", *Real Academia de Cultura Valenciana. Aula de Humanidades y Ciencias, Serie Histórica*, 14, Valencia, pp. 95-142.

ARASA I GIL, F., 1995: *Territori i poblament en època romana a les comarques septentrionals del litoral valencià*, Tesis Doctoral, Universitat de València, València.

ARASA I GIL, F., 2001: *La romanització a les comarques septentrionals del litoral valencià. Poblament iberoromà i importacions itàliques en els segles II-I aC*, Servicio de Investigación Prehistórica. Serie de Trabajos Varios, 100, Valencia.

BALIL, A., 1978: "El mosaico de los trabajos de Hércules hallado en Liria (Valencia)", *Archivo de Prehistoria Levantina*, XV, Valencia, pp. 265-276.

GLOSSAIRE

Clava: massue qui portait Hercule et qui est un de leurs attributs principaux.

Lararium: petite chapelle domestique où on rendrait culte à les divinités dans la maison.

Leontés: peau de lion qui portait Hercule et qui est un de leurs attributs principaux.

Infula: ruban qui ceint la tête et pend par ses extrêmes sur les épaules.

BLECHT, M., 1989: "Republikanische Bronzestatuetten aus Sagunt", *Homenatge A. Chabret 1888-1988*, València, pp. 43-91.

BONET, H.; ALBIACH, R. i GOZALBES, M. coords., 2003: *Romans i Visigots a les terres valencianes*, València.

BOUBE-PICCOT, Ch., 1969: *Les bronzes antiques du Maroc I. La statuaire*, Rabat.

BOUCHER, S., 1976: *Recherches sur les bronzes figurés de Gaule pré-romaine et romaine*, BEFAR, 228.

BOYCE, G., 1937: *Corpus of the Lararia of Pompeii*, Roma.

CASTANYER, P. i TREMOLEDA, J., 1999: *La vil·la romana de Vilauba. Un exemple de l'ocupació i explotació romana del territori a la comarca del Pla de l'Estanty*, Girona.

CEBRIÁN FERNÁNDEZ, R., 2002: *Comisión de Antigüedades de la Real Academia de la Historia. Antigüedades e inscripciones. 1748-1845. Catálogo e Índices*, Madrid.

CEBRIÁN FERNÁNDEZ, R., 2003: "Les antiguitats valencianes en la Reial Acadèmia de la Història", *Romans i Visigots a les terres valencianes*, H. Bonet et al. (coords.), València, pp. 27-34.

CHABRET FRAGA, A., 1888: *Sagunto. Su historia y monumentos*, Barcelona.

CHOFRE NAVARRETE, Mª L., 1995: "Trulla/cazo de Júpiter hallado en el Faro de Cullera (Valencia)", *Saguntum*, 28, Valencia, pp. 265-273.

- CHOFRE NAVARRETE, Mª L., 2003: "Pasado, presente y futuro del yacimiento de *L'Illa dels Pensaments*", *IV Jornades d'Estudis de Cullera*, Cullera, pp. 49-65.
- CORALINI, A., 2001: *Hercules domesticus*, Napoli.
- CORELL, J., 1994: *Inscripcions romanes de Saetabis i el seu territori*, València.
- CORELL, J., 1997: *Inscripcions romanes de Valentia i el seu territori*, València.
- CORELL, J., 1999: *Inscripcions romanes d'Ilici, Lucentum, Allon, Dianium i els seus territoris*, València.
- CORTINES ESPINOSA, J., 1827: *Sobre varios objetos de la antigüedad encontrados en las excavaciones egecutadas hasta el dia en las Cabrillas para la abertura de la nueva carretera de ese nombre*, Real Academia de la Historia, ms. CAIV/9/3929/7.
- FAIDER-FEYTMANS, G., 1979: *Les bronzes romains de Belgique*, Mainz.
- FLEISCHER, R., 1967: *Die römischen Bronzen aus Österreich*, Mainz.
- GARCÍA Y BELLIDO, A., 1949: *Esculturas romanas de España y Portugal*, Madrid.
- KAUFMANN-HEINIMANN, A., 1994: *Die römischen bronzen der Schweiz, V, Nufunde und Nachträge*, Mainz.
- KAUFMANN-HEINIMANN, A., 1998: *Götter und Lararien aus Augusta Raurica. Herstellung, Fundzusammenhänge und sakrale Funktion figürlicher Bronzen in einer römische Stadt*, Forschungen in Augst, 26, Augst.
- LLOBREGAT, E. A. 1977: *La primitiva cristiandat valenciana*, Valencia.
- MAROT, T. i LLORENS, M^a, del M., 1996: "La circulación monetaria en el siglo VI dC en la costa mediterránea: la Punta de l'Illa de Cullera (Valencia)", *Revista Arqueológica de Ponent*, 6, Lleida, pp. 151-180.
- MENZEL, H., 1966: *Die römischen bronzen aus Deutschland. II. Trier*, Mainz am Rhein.
- MENZEL, H., 1986: *Die römischen bronzen aus Deutschland. III. Bonn*, Mainz am Rhein.
- MESADO OLIVER, N., 1971: "Estatua femenina y Mercurio del Museo de Burriana (Castellón)", *Archivo Español de Arqueología*, 44, Madrid, pp. 161-171.
- MOITRIEUX, G., 2002: *Hercules in Gallia. Recherches sur la personnalité et le culte d'un dieu romain en Gaule*, Paris.
- NOGUERA, J. M., HERNÁNDEZ CARRIÓN, E., 1993: *El Hypnos de Jumilla y el reflejo de la mitología en la plástica romana de la región de Murcia*, Murcia.
- OLIVER FOIX, A., 1996: "A propósito de una estatuilla de Hércules encontrada en La Jana, Castellón", *Actas del XXIII Congreso Nacional de Arqueología*, Elche, pp. 283-290.
- ORIA SEGURA, M., 1989: "Distribución del culto a Hércules en Hispania según los testimonios epigráficos", *Habis*, 20, Sevilla, pp. 263-273.
- ORIA SEGURA, M., 1996: *Hércules en Hispania: una aproximación*, Barcelona.
- PLA BALLESTER, E., 1955: *Punta de l'Illa del Portitxol (Modernamente llamada "Isla de los Pensamientos")*. Campaña de Excavaciones de 1955, 46 pp. Original manuscrito depositado en el S.I.P. de la Diputación de Valencia.
- RIBERA LACOMBA, A. coord., 1998: *50 años de viaje arqueológico en Valencia*, Valencia.
- RITTER, S., 1995: *Hercules in der römischen Kunst von den Anfängen bis Augustus*, Heidelberg.
- RODÀ, I., 1990: "L'iconographie d'Herakles en Hispania", *XIII International Kongresses für Klassischen Archäologie*, Mainz am Rhein, 560.
- ROSSELLÓ MESQUIDA, M., 1995a: "El yacimiento de Punta de l'Illa de Cullera y el impacto de la ocupación visigoda en Valencia: testimonios históricos y arqueológicos", *I Jornades d'Estudis de Cullera*, Cullera, pp. 38-53.
- ROSSELLÓ MESQUIDA, M., 1995b: "Punta de l'Illa de Cullera (Valencia): un posible establecimiento

monástico del siglo VI dC”, *IV Reunió d’Arqueologia Cristiana Hispànica*, Barcelona, pp. 151-161.

ROSSELLÓ MESQUIDA, M., 2000: “El conjunto monástico de la Punta de l’Illa de Cullera”, A. Ribera (coord.), *Los orígenes del cristianismo en Valencia y su entorno*, Valencia, pp. 143-150.

ROSSELLÓ MESQUIDA, M. en premsa: “El *territorium* de *Valentia* a l’antiguitat tardana”, *VI Reunió d’Arqueologia Cristiana Hispànica*, València, 2003.

SALSKOV ROBERTS, H., 1993: “A Bronze Statuette of Mercury found at Sagunto now in the Danish National Museum”, *Bronces y Religión romana, Actas del XI Congreso Internacional de Bronces Antiguos*, Madrid, pp. 395-404.

VALCÁRCEL, A., 1780: *Lucentum oy la ciudad de Alicante en el Reyno de Valencia*, Valencia.